УДК 330.341.1:631.4(477.51)

Трофименко Н. В., к.е.н., доцент (Житомирський національний агроекологічний університет, м. Житомир)

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА СТАНУ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ФОНДУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Наведено аналіз структури земельного фонду Чернігівської області та здійснено оцінку стану використання агроландшафтів. На основі екологічної оцінки території визначено основні шляхи оптимізації структури угідь та послаблення негативного антропогенного впливу на ландшафти.
***Ключові слова*: охорона земель, екологічна оцінка території, агроландшафт, землекористування, коефіцієнт екологічної стабільності території, бал антропогенного навантаження, коефіцієнт стійкості агроландшафтів.**

Вступ. Земельні ресурси, на відміну від інших ресурсів, утворюються під дією не лише об'єктивних природних факторів, а також є результатом впливу діяльності людини. Земля і природні ресурси є не лише фактором виробництва, а також становлять життєву основу існування людини. Створення сприятливих умов для існування людей можливе лише за умови забезпечення раціонального використання і охорони земель. Законом України «Про охорону земель» окреслено основні напрями їх охорони з метою раціонального використання, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення, захисту від шкідливого антропогенного впливу та з метою відтворення і підвищення родючості ґрунтів, продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення [1].

Аналіз останніх досліджень. Визначенню ролі і місця земельних ресурсів в системі соціально-економічного розвитку присвячено значну кількість наукових робіт провідних вітчизняних та зарубіжних вчених. Так проблемами підвищення ефективності використання земельних ресурсів та визначення рівня екологічної стійкості земель на рівні окремих регіонів присвячені праці таких вчених, як Третяк А. М., Данилишин Б. М., Медведев В. В., Добряк Д. О., Канаш О.П., Новаковський Л. Я. та ін. [2, 3, 4, 5].

Одні вчені розглядають земельні ресурси у якості фактора соціаль-

но-економічного розвитку і ресурсу, який сприяє розширеному виробництву та відтворенню національного багатства. Інші вважають, що земельні ресурси є основою ресурсного потенціалу аграрної сфери і відіграють вирішальну роль у розвитку сільськогосподарського виробництва.

Економне, ефективне, раціональне і екологічно зважене використання земельного фонду і його усебічна його охорона в сучасних умовах є однією з найбільш актуальних проблем національної безпеки країни.

За останні тридцять років інтенсивного розвитку набув землеустрій на еколого-ландшафтній основі. Цей підхід у поєднанні з методом агроекологічної типізації земель найкращим чином вирішують питання охорони земель. При цьому головною задачею організації території на еколого-ландшафтної основі є забезпечення відтворення природних механізмів саморегулювання агроекосистем, створення стійких агроландшафтів на основі виробничих, природоохоронних та інших об'єктивних чинників. Проте, слід зауважити, що в кожному конкретному випадку необхідна комплексна оцінка існуючого землекористування, яка спрямована на ефективне відтворення ґрунтових, рослинних і тваринних ресурсів.

Методика досліджень. Оцінка території регіону проводилась згідно методичних рекомендацій оцінки екологічної стабільності агроландшафтів та сільськогосподарського землекористування за (Третяком А.М. та ін., 2001 р.).

Для комплексної оцінки структури земельного фонду розраховано показники розораності території, коефіцієнти антропогенного навантаження та екологічної стабільності угідь, а також коефіцієнт стійкості агроландшафтів. Ці показники віддзеркалюють екологічну збалансованість агроландшафтів, їх стійкість і ступінь перетворення під впливом господарської діяльності.

В ході обрахунку коефіцієнту екологічної стабільності території використано формулу 1.

$$K_{ек.ст} = \frac{\sum K_{1i} P_i}{\sum P_i} K_p , \qquad (1)$$

де K_{1i} – коефіцієнт екологічної стабільності угіддя і-того виду; P_i – площа угіддя і-того виду; K_p – коефіцієнт морфологічної стабільності рельєфу (K_p=1,0 для стабільних територій і K_p= 0,7 для нестабільних територій).

У тому випадку, якщо отримані значення $K_{ек.ст} \leq 0,33$, то територія

екологічно нестабільна; при $0,34 \leq К_{ек.ст} \leq 0,50$ – нестійка стабільність; $0,51 \leq К_{ек.ст} \leq 0,66$ середня стабільність $К_{ек.ст} \geq 0,67$ – екологічно стабільна територія.

Для визначення коефіцієнту антропогенного навантаження використано формулу 2:

$$К_{а.н.} = \frac{\sum P \times Б}{\sum P}, \qquad (2)$$

де Р – площа земель з відповідним рівнем антропогенного навантаження, га; Б – бал відповідної площі з певним рівнем антропогенного навантаження.

Як відомо, коефіцієнт стійкості агроландшафтів ($К_{са}$), являє собою відношення суми площ екологічно стійких угідь (сіножатей, пасовищ, перелогів, боліт, лісів) до сумарної площі орних земель і багаторічних насаджень. Якщо даний показник складатиме $К_{са.} \geq 0,7$, то територія відноситься до стійкої; якщо $0,3 < К_{са.} < 0,7$, то територія відноситься до середньо стійкої, якщо $К_{са.} < 0,3$, то територія є найбільш уразливою.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз сучасного стану використання земельних ресурсів Чернігівської області та оцінка екологічного стану використання земель.

Реалізацію поставленої мети передбачено досягти на основі вирішення таких завдань:

- дослідження сучасного стану використання земельного фонду та оцінка його структури;
- визначення екологічної стійкості земельних ресурсів регіону;
- визначення шляхів підвищення екологічної стійкості земельних ресурсів.

Результати досліджень. Чернігівська область знаходиться в північній частині України і розташована в двох природно-кліматичних зонах: північна її частина належить до Поліської частини (дві третини території), південно-східна – до Лісостепової (одна третина). Земельний фонд області станом на 01.01.2014 р. складає 3190,3 тис. га, що становить 5,29% території країни (табл. 1).

Як видно з наведених в таблиці даних структура земельного фонду Чернігівської області у 2014 році порівняно з 2009 роком майже не змінилася, а у порівнянні з 2000 роком зменшилась питома вага сільськогосподарських угідь (на 1,2%). У 2014 році їх площа склала 2068,4 тис. га (64,8%), забудованих земель 99,9 тис. га (3,1%). На 0,9% збільшилася площа лісів і лісовкритих територій, на долю яких у 2014 році припало 23,2%. Питома вага відкритих заболочених земель у 2014 році, у порівнянні з 2000 р., збільшилась на 0,4% і у звітному році

склала 4,1%.

Станом на 1 січня 2014 року площа сільськогосподарських угідь Чернігівської області склала 2068,4 тис. га., що у порівнянні з 2000 роком менше на 38,4 тис. га.

Таблиця 1

Земельний фонд Чернігівської області станом на 1 січня

Види основних угідь, функціональне використання	2000 р.		2009 р.		2014 р.		2014р. +,- 2000р.	2014р. +,- 2009р.
	тис. га	структура, %	тис. га	структура, %	тис. га	структура, %		
Сільськогосподарські угіддя, всього	2106,8	66,0	2069,8	64,9	2068,4	64,8	-38,4	-1,4
Ліси і інші лісовкриті площі, всього	712,2	22,3	738,1	23,1	739,4	23,2	27,2	1,3
Забудовані землі, всього	100,8	3,2	99,6	3,1	99,9	3,1	-0,9	0,3
Відкриті заболочені землі, всього	118,2	3,7	130,2	4,1	130,2	4,1	12	0
Відкриті землі без рослинного покриву, всього	27,8	0,9	28,2	0,9	27,9	0,9	0,1	-0,3
Води, всього	67,5	2,1	68,0	2,1	68,0	2,1	0,5	0
Інших земель	57,0	1,8	56,4	1,8	56,5	1,8	-0,5	0,1
Всього земель	3190,3	100	3190,3	100	3190,3	100	0	0

Примітка: розраховано за даними Головного управління Держземагенства в Чернігівській області

У 2014 році у порівнянні з 2009 р. відбулося зменшення площі сільськогосподарських угідь на 1,4 тис. га. Причиною зменшення площі сільськогосподарських угідь стало зменшення поголів'я великої рогатої худоби, і як наслідок, зниження інтенсивності використовування пасовищ та сіножатей з поступовим природним залісненням цих угідь. При цьому слід зауважити, що означене зменшення площі сільськогосподарських угідь відбулося переважно «за рахунок» малородючих та деградованих земель. Як відомо, ці землі обліковуються у категорії «ліси і інші лісовкриті площі», що ідентифікує їх як землі лісогосподарського призначення.

У 2014 р. порівняно з 2000 роком на 12 тис. га збільшилася площа заболочених земель. Це пояснюється тим, що осушувальні системи, які функціонували тривалий період поступово вийшли з ладу, що спричинило заболочення осушувальних земель.

Для економіки країни в цілому, і для Чернігівської області зокрема, велике значення відіграють землі, які надаються для виробництва сільськогосподарської продукції або сільськогосподарської діяльності. Зрозуміло, що за таких умов сільське господарство є одним з головних факторів антропогенного навантаження на земельні ресурси області. Питома вага площ сільськогосподарських угідь, відносно площі земельного фонду в області станом на 1 січня 2014 року, становила 66,2%.

Як відомо, екологічна стійкість території залежить від рівня сільськогосподарської освоєності та розораності земель. Склад сільськогосподарських угідь представлений в таблиці 2. Як свідчать дані таблиці, в складі сільськогосподарських угідь Чернігівської області рілля займає 21415,3 тис. га, що в структурі сільськогосподарських складає 68,4%.

Таблиця 2

Динаміка складу та структури сільськогосподарських угідь Чернігівської області за останні 5 років

Назва угідь	2009 рік		2014 рік		2014 р. +,- до 2009 р.	
	тис. га	структура, %	тис. га	структура, %	тис. га	%
Сільськогосподарські угіддя, всього	2069,8	100	2068,4	100	-1,4	0
в т.ч. - рілля	1405,4	67,9	1415,3	68,4	9,9	0,5
- перелоги	47,6	2,3	38,5	1,9	-9,1	-0,4
- багаторічні насадження	24,8	1,2	24,5	1,2	-0,3	0
- сіножаті	308,4	14,9	307,1	14,8	-1,3	-0,1
- пасовища	283,6	13,7	283,0	13,7	-0,6	0

Примітка: розраховано за даними Головного управління Держземагенства в Чернігівській області

У порівнянні з 2009 роком площа земель, яка використовується під ріллею збільшилась на 9,9 тис. га. Збільшення відбулося в основному за рахунок розорювання перелогів та викорчовування багаторічних насаджень.

Площа кормових угідь за даний період скоротилась на 1,9 тис га. і на початок 2014 р. становить 598,1 тис. га, що складає 28,5% від площі сільськогосподарських угідь. Площа багаторічних насаджень станом на 1 січня 2014 року становила 24,5 тис. га., що становить 1,2% сільськогосподарських угідь. Як відмічалось вище площа перелогів у 2014 р. у порівнянні з 2009 р. скоротилась на 9,1 тис. га і в звітному році склала 38,5 тис. га, що становило 1,9% площі сільськогосподарських угідь.

Основними власниками земель та землекористувачами в Чернігівській області є громадяни, сільськогосподарські та лісогосподарські підприємства (табл. 3).

В структурі власників землі та землекористувачів, громадяни становлять 28,1%, сільськогосподарські підприємства – 27,6%, лісогосподарські підприємства – 18,4%.

Як відомо, ступінь розораності земель характеризує екологічну стійкість земельних ресурсів. Найбільш нестійкими в екологічному відношенні є ті райони, в яких розорані землі значно переважають над умовно стабільними угіддями. Розораність території Чернігівської області в 2009 році становила 44,0% (відсотки до загальної площі регіону), а частка ріллі до площі сільськогосподарських угідь по області в 2009 році складала 67,9%.

Негативним фактором за даних умов є те, що розораність території у 2014 році зросла на 0,4%, а частка ріллі відносно площі сільськогосподарських угідь збільшилася на 0,5%.

З метою більш об'єктивної комплексної оцінки структури земельного фонду Чернігівської області, розраховано значення коефіцієнтів антропогенного навантаження та екологічної стійкості угідь.

Коефіцієнт екологічної стабільності в цілому по Чернігівській області за останні 5 років змінився у бік погіршення на 0,01. Розорювання перелогів стало основною причиною погіршення і до того нестійкої екологічної ситуації в регіоні.

Як відомо, коефіцієнт антропогенного навантаження характеризує, наскільки великий вплив несе в собі діяльність людини на стан довкілля, в тому числі й на земельні ресурси. В результаті проведених розрахунків коефіцієнт антропогенного навантаження Чернігівської області за останні п'ять років майже не змінився і склав 3,14.

Оптимізація співвідношення ріллі, сіножатей і пасовищ має велике значення, тому що це найдешевший спосіб регулювання взаємозв'язків між людиною та природою.

Таблиця 3

Розподіл земель Чернігівської області за формами власності

Основні власники землі та землекористувачі	2009 рік		2014 рік		2014 р. +,- до 2009 р.	
	тис. га	структура, %	тис. га	структура, %	тис. га	%
Сільськогосподарські підприємства, всього	823,1	25,8	880,8	27,6	57,7	1,8
Громадяни, яким надані землі у власність і користування	953,9	29,9	897	28,1	-56,9	-1,8

продовження табл. 3

Заклади, установи, організації	14,5	0,4	14,5	0,4	0,0	0,0
Промислові та інші підприємства	12,8	0,4	9,6	0,3	-3,2	-0,1
Підприємства та організації транспорту, зв'язку	27,7	0,9	27,7	0,9	0,0	0,0
Частини, підприємства, організації, установи оборони	47,9	1,5	47,9	1,5	0,0	0,0
Організації, установи природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення	9,6	0,3	14,7	0,5	5,1	0,2
Лісогосподарські підприємства	590,2	18,5	587,7	18,4	-2,5	-0,1
Водогосподарські підприємства	5,7	0,2	5,7	0,2	0,0	0,0
Спільні підприємства, міжнародні об'єднання і організації з участю українських, іноземних юридичних і фізичних осіб	0,2	0	0,2	0,0	0,0	0,0
Землі запасу та землі, не надані у власність та користування в межах населених пунктів	704,5	22,1	704,5	22,1	0,0	0,0
ВСЬОГО ЗЕМЕЛЬ	3190,3	100	3190,3	100	0,0	0,0

Примітка: Дані Головного управління Держземагенства в Чернігівській області

З метою визначення рівня відповідності структури земельного фонду території Чернігівської області екологічним вимогам розраховано коефіцієнт стійкості агроландшафтів, величина якого в 2014 році склала $К_{са.}$=0,51, що відноситься до територій з середнім рівнем стійкості.

Висновки. Виходячи з результатів проведених досліджень, можна відмітити, що Чернігівська область характеризується інтенсивним використанням земель у сільському господарстві. Питома вага ріллі в структурі сільськогосподарських угідь за період з 2009 р. по 2014 р. зросла на 0,5%, що зумовило збільшення розораності території до

44,4%. А це підсилює на дестабілізацію екологічного стану агроландшафтів в регіоні.

Величина коефіцієнта екологічної стабільності території Чернігівської області свідчить про те, що територія області в цілому екологічно нестійка та нестабільна (0,47). З метою виправлення ситуації необхідно здійснити розробку та реалізацію державних програм з оптимізації структури земельного фонду Чернігівської області.

Для забезпечення екологічної рівноваги в регіоні необхідно припинити практику залучення додаткових площ сільськогосподарських угідь до інтенсивного сільськогосподарського обігу. Значна частина угідь має залишатися у природньому стані, що сприятиме покращанню оптимального співвідношення угідь на даній території. Необхідно продовжувати процес заліснення малопродуктивних та непридатних для сільськогосподарського використання земель території області шляхом розробки та впровадження проектів консервації таких земель.

Одночасно зі стабілізацією екологічної рівноваги в регіоні шляхом оптимізації структури угідь необхідно в сільськогосподарських підприємствах забезпечити широке використання більш ефективних технологій виробництва продукції як в рослинництві так і у тваринництві, що, в свою чергу, не дозволить зменшувати обсяги її виробництва.

1. Закон України «Про охорону земель» від 19.06.2003 р. №962-IV [Електронний ресурс] — Режим доступу до журн. : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/962-15/page2 **2.** Третяк А. М., Другак В. М. Методологія і методика наукових досліджень у землевпорядкуванні: навч. посіб. – Аграрна наука, 2005. – 300с. **3.** Данилишин Б. Земельні відносини як чинник розвитку / Б.Данилишин // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 91. – С. 6. **4.** Медведев В. В. Мониторинг почв Украины. Концепцыя, предварительные результаты, задачи. – Харьков : ПФ «Антиква», 2002. – 428 с. **5.** Добряк Д. О., Канаш О. П., Розумний І. А. Класифікація та екологічне використання сільськогосподарських земель. – К., 2001. – 309 с. **6.** Новаковський Л. Я. Соціально-економічні проблеми сучасного землекористування / Л. Я. Новаковський, М. А. Олещенко. – К. : Урожай, 2009. – 276 с. **7.** Методичні рекомендації оцінки екологічної стабільності агроландшафтів та сільськогосподарського землекористування. Третяк А. М., Третяк Р. А., Шквар М. І. – К. : Інститут землеустрою УААН 2001. – 15 с.

Рецензент: д.с.-г.н., професор Мошинський В. С. (НУВГП)

Trofimenko N. V., Candidate of Economics, Associate Professor
(Zhytomyr National Agroecological University)

THE ANALYSIS AND ASSESSMENT OF THE STATE OF CHERNIGOV OBLAST LAND FUND UTILIZATION

The paper presents the analysis of the structure of Chernigov oblast land fund highlights the assessment of the state of utilizing landscapes. On the basis of the territory ecological assessment the main ways of optimizing land structure and lessening the negative man-made effects on landscapes.
***Keywords*: conservation of lands, ecological assessment of territory, agrolandscape, land management, coefficient of ecological stability of territory, grade of man-made load, coefficient of stableness of agrolandscapes.**

Трофименко Н. В., к.е.н., доцент (Житомирский национальный агроэкологический университет, г. Житомир)

АНАЛИЗ ТА ОЦЕНКА СТАНУ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ФОНДА ЧЕРНИГОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Проведен анализ структуры земельного фонда Черниговской области и осуществлена оценка состояния использования агроландшафтов. На основе экологической оценки территории определены основные пути оптимизации структуры угодий и ослабления отрицательного антропогенного влияния на ландшафты.
***Ключевые слова*: охрана земель, агроландшафт, землепользование, экологическая оценка территории, коэффициент экологической стабильности территории, бал антропогенной нагрузки, коэффициент стойкости агроландшафтов.**